

EGYES AKTUÁLIS ESZMEI FOLYAMATOK SZÁMBAVÉTELE*

A Kommunista Szövetség eszmei hatásának bármely szempontú vizsgálata átfogó megközelítést igényel, a probléma egészének, az aktuális eszmei szituáció változásainak átfogását. Az eszmék és „ingadozásaik” materialista elemzésére van tehát szükség, feltárni mindannak a társadalmi-gazdasági gyökereit, ami aktuális eszmei szituációkat képezi vagy erre irányul. Alapos elemzésre ilyen tekintetben azért van szükség, hogy pontosan meghatározható legyen a szubjektív szocialista erők hatásának iránya és jellege.

Kapitalista „válasz” a válságra

Egy ilyen jellegű elemzés nem volna teljes néhány, a világban ható társadalmi-gazdasági és eszmei áramlatokkal kapcsolatos, tömör megjegyzés nélkül. Nemcsak azért, mert társadalmunk nyitott társadalom, nemcsak fontos geopolitikai helyzetünk miatt, hanem elsősorban azért, mivel a szocialista öngazgatású társadalmi viszonyok és elnemkötelezettségünk révén a világ rendkívül jelentős részévé váltunk.

Arról van tehát szó, hogy a világ egyetien tendenciája sem — legyen az haladó vagy maradi — „kerülhet meg” bennünket, tehát a különböző eszmei és politikai érdekek és nyomások keresztüzében állunk.

Természetes, hogy a világtendenciák elemzésének marxista megalapozottságúnak kell lennie, a külpolitika mindennapi megjelenési formáinak, az államközi kapcsolatok, válságok és elhidegülések szövevényében el kell jutnia a dolgok gyökeréig, társadalmi-gazdasági és osztálylényegéig. Más szóval: az a logika, mely az energia-, a gazdasági válság, az enyhülési folyamat elakadása, stb. megjelenési formáinak felsorolásából és összegezéséből e megjelenési formák pontos észlelése nélkül arra következtet, hogy a világ válságba jutott, azt kockáztatja, hogy

* Megjelent a Politika 1981 májusi számaiban, folytatásokban.

éppen a dolgok lényege felett siklik el, ezáltal képtelenné válik arra, hogy felbecsülje, milyen irányúak ezek a tendenciák.

Mindezeknek a „külön válságoknak” a hátterében a modern tőkés termelési viszonyok történelmi válsága rejlik. A tőkés rendszernek ez a nagy válsága az utóbbi évtizedben kezdődött, a nemzetközi gazdasági viszonyok területén, az új, függetlenné vált nemzetek harcával párhuzamosan, ami az igazságos és egyenrangú gazdasági viszonyok megteremtését célozza, a multinacionális társaságok modern imperializmusának antiteziseként. Tanúi vagyunk, hogy ez a „külső” válság felszívódik a legfejlettebb tőkés gazdaságok belsőjébe is.

Egy történelmi digresszió kínálkozik ide. A kapitalizmus előző nagy válságát követően, századunk harmincas éveiben — kissé leegyszerűsítetten mondva — megnőtt az állam gazdasági szerepe; nemcsak a tőkés gazdaságok belső arányainak szabályozójává vált, hanem ezzel egyidejűleg saját gazdasága imperialista terjeszkedésének (ezzel azonosuló) támogatójává is. Ezek a tendenciák természetesen már korábban is a kapitalizmus összetevőiként jelentkeztek, de a harmincas években váltak dominálóvá. A kapitalizmus ilyenén való állami „stabilizálása” egyidejűleg lehetővé és szükségessé tette a belső szociális nyomás csökkentését, szociális juttatások útján, az úgynevezett jólét államának koncepciója szerint. Ezt nem a tőkés állam humanizmusa tette lehetővé, hanem a tőkés gazdaságok munkatöbbletének világméretű kisajátítása, így tehát nem került összeütközésbe a nagyobb profitra való törekvéssel.

Visszatérve most az aktuális helyzethez, ez az a pont, amelyen a multinacionális társaságok egykori „profit-vadászterületeinek” az emancipálódásért, azaz többletmunkájuk megvédéséért vívott harca a tőkés gazdaságok „belső” válságának detonátorává válik, mivel a kisajátított többletmunka „hiánya” már most szembeütköző szociális megrázkódtatásokat idéz elő.

A kapitalizmus aktuális gazdasági válságának gyökerei társadalmi jellegűek. Logikus, hogy ezt teljesebben ismerik fel a vezető tőkés társadalmi erők — ami különösen a válságból való kiútkeresés aktuális koncepcióiból válik nyilvánvalóvá —, mint a mi zsrnaliszta „elemzőink”, akik továbbra is a megjelenési formák számolgotásával foglalkoznak.

A válságra adandó „válasz” tőkés koncepciója természetesen a kapitalizmus társadalmi alapjaiban gyökerezik, tehát maga is társadalmi jellegű — mint a klasszikus jobboldali erők hatalomra jutása. Ennek a „válasznak” egyik iránya a közvetlen szembefordulás a szocializmus térhódításával a világban, a gazdasági viszonyok megváltoztatására irányuló törekvésekkel, kilátásban helyezve egyúttal azt a lehetőséget, hogy „támadásba” menjen át, így kísérelve meg „visszaszerezni az elvesztettet”.

A „jólét államáról” és az etatista modellről

A válasz másik része kevésbé szembetűnő. Első pillantásra úgy tűnik, hogy ez a konceptus az állam szerepének csökkenését eredményezi a tőkés gazdaságokon belül, a „szabad kezdeményezés” és a „vállalkozó szellem” újraélesztését.

Az elmélyültebb elemzés ezzel szemben ellenkező megállapításhoz vezet. Szó sincs a liberális kapitalizmusra való visszatérésről (ami mellesleg, a tőkés gazdaság korporációs szerkezete következtében egyszerűs mindenkorra lehetetlenné vált), hanem sokkal inkább arról, hogy a multinacionális társaságok „függetlenségre” törekednek az állammal szemben, a tőkés gazdaságon belül, részben azért, mert megcsönkített profitjuk nem elegendő az állam szociális funkcióinak fedezésére. Így egyrészt a szociális juttatásokat, másrészt az adókat nyirbálják meg radikálisan, miáltal teljes egészében nyilvánvalóvá válik a „jólét államának” tényleges osztályjellege. Ezzel egyidejűleg rohamosan nőnek a hadikiadások, aminek kettős effektusa van: egyrészt a külső pozíciók és a belső szociális stabilitás fenntartása, másrészt pedig közvetlen serkentője a gazdasági aktivitásnak.

Az előző megjegyzések azt az álláspontot támasztják alá, hogy a jobbrafordulás nem rövid lejáratú jelenség, hanem új, hosszan tartó, rendkívül komoly társadalmi, eszmei és politikai ambíciókat hordozó történelmi kategória. Nem egy vagy két konzervatív rezsim képezi tehát, hanem éppen ezeknek a rezsimeknek a hatalomra jutása bizonyítja, hogy a világ vezető tőkés hatalmainak mélyreható jobbratolódása következett be, mintegy válaszként arra a válságra, amelybe jutottak.

Ezzel egyidejűleg az úgynevezett reális szocializmus etatista modellje is a saját válságával találja magát szemközt. A szociális feszültséget belülről és a nemzeti emancipálódásra való törekvést kívülről, robbanásig hevítik a gazdasági nehézségek, melyeket viszont a nemzetközi gazdasági nehézségek hoznak izzásba, arról tanúskodva, hogy egyetlen autarohia sem „eléggő autarchikus”.

Az etatista modell, amilyen mértékben megteremti a gazdasági nehézségeket, ugyanolyan mértékben el is kendőzi azokat — mindaddig, amíg a külső gazdasági csapások súlya alatt le nem pattog ez a külső máz. Ekkor viszont az izzásig hevült társadalmi és gazdasági helyzetben maga a modell is széthullik, durva formában mutatva meg a „reális” szocializmus realitását. Ez a válság is társadalmi jellegű, tehát a reális kiút csak a történelmi értelemben haladó, szocialista jellegű társadalmi változásokban kereshető. A válság kiterjedése a világban, különösen a fejlett országokban, ami felgyorsítja a szociális ellentmondások, és összeütközések kialakulását, minden haladó társadalmi erőt új akadályok elé állít, több irányból gyakorolva rájuk nyomást. Ennek a — szó szoros értelmében vett — történelmi vizsgának azonban más síkon kell eleget tenni: saját maguk pozitív programjának megfogalmazásával, amely kiutat jelent a válságból. Amennyiben a válság — társadalmi

jellegénél fogva — objektíve társadalmi változásokat tesz szükségessé, melyek az említett program alapjául szolgálhatnak, ugyanakkor lefo-lyásuk és az általuk előidézett szociális átalakulások logikájából kifolyó-
lag meg is nyitja az utat ezek előtt a változások előtt. Arról van tehát szó, hogy a társadalmi ellentmondások kieleződése javítja azoknak a politikai erőknél a kilátásait, melyek a progresszív társadalmi változá-
sokért küzdenek, amire nézve úgyszintén vannak újabb „választott” bi-
zonyítékok.

A jobbrafordulás offenzívája

A vázolt társadalmi-gazdasági mozgások a világ eszmei és politikai színpadán gyors differenciálódást és éles polarizálódást idéznek elő. En-
nek része a „jobbratolódás” offenzívája, ami „figyelmet” és eszmei egy-
séget követel meg, komoly eszmei és egyéb ellenforradalmi ambíciókat sejtetve.

Feltehető a kérdés, nincsenek-e ennek a — minden jel szerint reális — „forgatókönyvnek” a jobbrafordulás keretében, bizonyos ambíciói hazánk irányában is: destabilizálás, továbbfejlődésünk irányának eltéríté-
se? Ilyen szempontból sajátos mozzanat az úgynevezett Tito halála utáni időszak. Nem nehéz ugyanis feltételezni az olyan taktikai logika által fűtött ambíciót, mely szerint Jugoszlávia destabilizálása és átállí-
tása tegnap még korai lett volna, holnap viszont már késő lehet.

Úgy tűnik, hogy ennek a „taktikai” hipotézisnek a vizsgálata az olyan szocialista- és öngazgatásellenes magatartásban megnyilvánuló ak-
tuális viselkedési formák elemzése útján végezhető el, amit nálunk fel-
tételenesen ellenzéki ségnek nevezünk. (Az ellenzék terminust tehát itt nem abban az értelemben használjuk, mint a polgári politikai rendszer ka-
tegóriáját, hanem mindazon „erők” közös nevezőjeként, amelyek egé-
szében véve szembefordulnak a JKSZ programjával és politikájával, a szocialista öngazgatással, a nemzeti egyenjogúsággal és hazánk el nem kötelezett, független pozíciójával.)

Az ilyen metodológiai megközelítés kulcsa abban a tényben rejlik, hogy az „ellenzék” nálunk nem valami komoly belső politikai erő, nincs és nem is lehet önálló politikai hatása, tehát reálisan felmérve, „távlatait” csak a „külső tényezőkre” való támaszkodásban keresheti. Ebből következik azután fejlett eszmei „fogékonysága” e „külső ténye-
ző” irányítása iránt. Természetes, hogy állításunkat, azt tudniillik, hogy az ellenzék nálunk nem komoly, önálló politikai erő, az empirikus bi-
zonyítékok sora mellett az az elemzés is alátámasztja, mely szerint egy olyan társadalomban, amely a szocialista öngazgatás rendszerét építi, az ezzel szembeforduló ellenzéknek objektíve nem lehetnek komolyabb belső „távlatai”.

Egy kérdés, mely kispolgári körökben időnként felvetődik

A szocialista öngazgatás lényegéről van szó, arról, hogy objektíve új történelmileg haladó válasz a világ ellentmondásaira, hogy mindent kifejez: a dolgozók és polgárok közvetlen és történelmi érdekeit — tehát nem állítható vele szembe komolyabb, haladóbb társadalmi fejlődési alternatíva. Az elért eredményeket, függetlenül a problémáktól, társadalmunk szubjektív erői szilárdan beépítik társadalmunk alapjaiba, gyakorlatába és tudatába.

Az ellenzék éppen ezért nálunk nem képes olyan program kialakítására, amely komolyabb társadalmi hatásra tarthatna igényt, így a komolyabb ambíciókhoz szükséges belső politikai alap nélkül marad. Az ambícióhoz szükséges alapot tehát csak „külső tényező” biztosíthatja számára. Ebből az következik, hogy a szocialista szubjektív erők akcióját — szélességét és erejét illetően — nem szabad az ellenzék belső „erejéhez” mérni, hanem tekintetbe kell venni, hogy társadalmunkon belüli gyökértelenségét a „külső tényező” reális erejére támaszkodva kompenzálja.

Mindezek ismeretében most már közvetlenül megválaszolható az a kispolgári körökben időnként sejtelmes titokzatossággal felvetődő kérdés is, vajon az ellenzék — például a szélső baloldaliak elleni küzdelem aktualizálása nem azt a szándékot rejti-e, hogy társadalmunk gazdasági és egyéb problémáit „témát változtatva” elködösítsük, ezzel csillapítva a társadalmi kritikát, enyhítve valakinek a felelősségét, más szóval: hogy mindez a „politikai elme ravasztsága”.

Világosan meg kell mondanunk, hogy nincs így. Nincs, mert társadalmunk szubjektív erőinek, elsősorban a KSZ-nek a felelőssége nem merül ki a folyó gazdasági problémák megoldásában; történelmi felelőssége fenntartani szocialista forradalmunk irányát és folyamatosságát, ezt a felelősséget az eszmei harc aktualizálása útján fejezi ki, aktuális eszmei-politikai helyzetünk minden témakörében, olyan irányt szabva a potenciális társadalmi kritikai tudatnak, mely az öngazgatás fejlődése irányában hat, meggátolva minden olyan ambíciót, amely azzal a veszéllyel járna, hogy társadalmunk színpadáról a „fürdővízzel a gyerekeket is kiöntsük”.

Az utóbbi hónapokban több jelenség tanúskodik a szocialista- és öngazgatásellenes „ellenzék” újjáéledéséről nálunk. Az ezekkel a jelenségekkel kapcsolatos kritika, eszmei-politikai reagálások több-kevesebb sikerrel mutattak rá ennek az újjáéledésnek a jellegére és történelmileg reakciós, öngazgatásunkkal és hazánk függetlenségével szembeforduló irányultságára.

Véleményem szerint ezen „újjáéledés” társadalmi-történelmi jellegének, a különböző ellenzéki csoportosulások belső fejlődési tendenciáinak az elemzése a legbiztosabb módja annak, hogy elkerüljük ezek „le-

becsülését” vagy „túlbecsülését”. Az eszmei-politikai elemzés szempontjából ugyanis lényegesebb a dolgok társadalmi tartalma, mint pillanatnyi mennyiségi dimenziói.

Emlékeztetés a különböző ellenzékek történetére nálunk

Miről is van itt valójában szó? — A válasz nem adható meg anélkül, hogy ne emlékeztetnénk a különböző ellenzéki jelenségek történetére és azokra a mozzanatokra, amelyek jelentkezésükben közrejátszottak.

Szocialista forradalmunk a megszállókkal és a megszállókra támaszkodó — tehát áruló — ellenforradalmi elemekkel, a szabadságért és a nemzeti függetlenségért vívott harcban győzedelmeskedett. E történelmi fordulat után, világszerte többfelé szóródva fennmaradtak a fasiszta emigránsok csoportjai, melyeket feltételesen ellenzéknek lehet nevezni, klasszikus értelemben véve viszont ellenforradalmárok. Ez a régi ellenzék arra törekedett, és törekedni is fog, hogy a világban és nálunk előállt történelmi feltételekhez eszmeileg és politikailag alkalmazkodjék, hogy eredményesebben valósítsa meg ellenforradalmi történelmi érdekeit.

Szocialista forradalmunk folyamatossága a hatalom megszerzése után, tehát a szocialista öngazgatás társadalmi gyakorlatának fejlődése, alapjában véve az osztályharc folyamatosságát jelentette és összeütközést azokkal a „belső” tendenciákkal, melyek ellentétben álltak ezzel a történelmi folyamattal. Tehát az összeütközés gyökerei ugyanazok voltak 1948-ban, a Tájékoztató Iroda és „hazai” képviselői, 1954-ben Đilas, 1966-ban Ranković és az ő unitarista-bürokratikus koncepciója, a hatvanas évek végén és a hetvenesek elején az ultrabalosok, a hetvenes években pedig a nacionalizmus esetében. Természetes, hogy az összeütközések azonos társadalmi és osztálytartalma különféle politikai és eszmei formákat vett fel, a pillanat és a környezet sajátosságaitól függően.

Ezen összeütközések után fennmaradtak bizonyos csoportok — feltételesen mondva: új ellenzék. A szocialista öngazgatásért vívott harc jellegéből következik a vele szemben állók társadalmi és történelmi jellege. Az öngazgatás fejlődése nem mentes az ellentmondásoktól, de a Kommunisták Szövetségében megvolt az a történelmi erő és elméleti merészség, mely hozzásegített ahhoz, hogy társadalmi fejlődésünk szakaszról szakaszra megtisztítsa az öngazgatás fejlődési útját a múlt maradványaitól, hogy feloldja az ellentmondásokat, felismerve a meg­lévőben a jövő csírait.

A szocialista öngazgatásért vívott harc minden szakaszában jelentkeztek olyan osztályérdekek, s ezeket kifejezve olyan társadalmi „erők”, melyek vagy arra törekedtek, hogy megőrizték hatalmukat (ami az elidegenülés következménye), vagy pedig, hogy eltérítsék társadalmi fejlődésünket valamely más társadalmi „modell” felé. Az összeütközés osztályjellege természetesen politikai formában nyilvánult meg, gyakran magán a Kommunisták Szövetségén belül. Nagyon fontos, hogy felismerjük ezen összeütközések történelmi lényegét, mivel az ellenzéki interpretációk hajlamosak a konkrét politikai formák misztifikálására, elhallgatva az összeütközés lényegét. Az ilyen vagy olyan „csoportok” összeütközése tehát nem politikai nézeteltérés, hanem az a szocialista öngazgatás továbbfejlődéséért vívott osztályharc politikai formája.

Az ellenzéki csoportok további eszmei fejlődése egyébként egyértelműen megvilágította az összeütközés lényegét. A Kommunisták Szövetségével való összeütközés pillanatában mindegyikük olyan sajátos és konkrét (öngazgatásellenes) pozícióban állt, amelyet igyekezett úgy magyarázni, mint az „öngazgatási koncepció” egy lehetőségét. A politikai vereség után általában egy olyan folyamat indult meg, melynek során mind nyilvánvalóbbá vált, hogy a konkrét „koncepció” alapjául társadalmunk fejlődésének valamely kommunistaellenes nézete szolgált. Tehát a politikai kibontakozás logikája és az illető ellenzéki „koncepciók” fejlődésének belső logikája alapján, amint szükségtelemmé vált a politikai álcázás, napvilágra került ezek egyértelműen és objektíve ellenforradalmi jellege.

E tendenciák „különbözőségének” két legszélsőségesebb formája az etatista restauráció és a burzsoá restauráció „koncepciós” dominanciája. A kettő közötti különbség csak első pillantásra és csak külön-külön szemlélve tűnik nagyknak. A különbségek viszonylagossága onnan ered, hogy mind az etatizmus, mind a liberalizmus a polgári társadalom ugyanazon történelmi állapotának jelensége, melyben — mindenekelőtt annak gazdasági alapjában — egyik a másiknak a létrehozója. Az etatizmus és a liberalizmus között kevesebb a különbség, mint egyikük vagy másikuk és az öngazgatás között. Ezért nem beszélhetünk különféle ellenzékről, hanem a szocialista öngazgatással szembenálló ellenzék különféle frakcióiról.

Ezek „egysége” onnan származik, hogy azonos eredetűek, hogy öngazgatásellenesek és hogy céljuk is azonos: az öngazgatás felszámolása. Ilyen vonatkozásban, a szocialista öngazgatás szempontjából tekintve, azonos társadalmi és osztálytartalommal rendelkeznek, tekintet nélkül megjelenési formáik viszonylagos eltéréseire.

Ezért az „új” ellenzék különféle frakcióinak kölcsönös közeledése történelmileg objektív, emiatt közöttük nem is kerül sor összeütközésekre. Ezzel egyidejűleg azonban ez a kölcsönös közeledés az ellenzék frakciói között, amennyire törvényszerű, annyira végzetes is számuk-

ra: elveszítik formális-elméleti identitásukat is és képtelenné válnak bármilyen, akárcsak látszólagosan is önálló és egységes program-alternatívák megfogalmazására.

A szélsőbaloldal paradox funkciója

Ilyen tekintetben ellenzéki elméink nem tudnak túljutni az öngazgatás moralizáló ócsárlásán, vagyis valamiféle negatív „programra” szűkülnek. Innen ered a „bírálni minden létezőt” magatartás, amely az ellenzék leggyakoribb megjelenési formája nálunk, és „platformjának” kulcspontja.

A másik kulcsfontosságú pont az a törekvés, hogy teret létesítsen saját politikai tevékenysége számára. Ilyen irányban mind kevésbé törekszik arra, hogy az alkotás szabadsága és az értelmiség helyzete feletti aggodalmát a polgári társadalom politikai pluralizmusának ideológiájába rejtse, ami egyre inkább közvetlen törekvései tárgyává válik. A „minden létező bírálata” rajta keresztül követel saját politikai legitimitást. Ez a két „kulcspont” kölcsönösen feltételezi egymást és mindinkább a polgári társadalom politikai rendszere válik azzá a történelmi kiindulóponttá, amelyről „bírálni lehet mindent ami van”. Az új ellenzék „platformja” ezzel természetesen leplezetlen jobboldali jelleget is vesz fel.

Természetes, hogy a legkülönbélebb ellenzéki frakciók nálunk a szocialista öngazgatás irányvonalától való jobboldali „elszakadás” kifejezői voltak, jóllehet sokuknál ezt a jelleget a „balos” igazhitűség és a szélsőséges radikalizmus palástjába burkolták. A jellemző változás az, hogy a jobboldali jelleg mind nyilvánvalóbbá válik.

Feltehető a kérdés: Hogy kerül a szélsőbaloldal ilyen paradox helyzetbe?

Történelmileg szemlélve, ez a „paradoxon” mindig is csak látszólagos volt, az ultrabaloldal objektív konzekvenciái minden szocialista forradalom esetében a reális történelmi pozíciók gyengülését, a burzsoá restauráció előtti ajtónyitás veszélyét jelentették.

Az ultrabaloldal esete nálunk jóval határozottabb, és nemcsak az objektív konzekvenciákat illetően. Nálunk a szélsőbaloldali radikalizmust, mint a jobboldali tendenciák konkrét-történelmi megjelenési formáját, a mi sajátosságaink határozzák meg. Mindenekelőtt az a reális körülmény, hogy a szocialista öngazgatással, vagyis a JKSZ programjával szemben egyetlen ellenzék sem képes objektíve olyan alternatív programot felállítani, amelynek bármilyen esélye volna arra, hogy — akár hamis beállításban is — annál haladóbbnak tűnjön.

Ezért felcserélik a téziseket: nem kérdőjelezzik meg nyíltan az öngazgatást, de nyíltan megkérdőjelezzik azokat a szubjektív erőket, melyek elindították és amelyek ma is a hordozói, magát az öngazgatást illetően pedig a gyakorlatot vonják kétségbe és másként interpretálják.

A jobboldaliság jellege

Magától értetődik, hogy a program-állásfoglalások nem jelentenek valamiféle absztrakciót; ezek csak a társadalmi gyakorlat és progresszív fejlődése szintézisében létezhetnek, ezt a fejlődést fejezik ki és határozzák meg. A mi esetünkben ezek nem önmagukban vannak, hanem a reális gyakorlat egységében, ami — retrospektív nézőpontból — állandó fejlődésben van a szocialista öngazgatás vonalán, és a gyakorlat fejlődésének folyamatosságát nem teszi vitathatóvá semmiféle ellentmondásosság, a szavak és tettek aránytalansága.

Ezért az ultrabalos tézis a mi törekvéseink „összeomlásáról”, valamint a társadalmi gyakorlat totális megváltoztatásáról nem pusztán radikalizmus, hanem a radikalizmus a gyakorlat kritikájában a program-állásfoglalások negligálásának formája. Nem a kritika módszerét vitatjuk, hanem azokat a történelmi pozíciókat, melyek a kritikai radikalizmus mögött rejlenek. Az ultrabaloldali radikalizmusnak természetesen kiegészítő „metodológiai” funkciója is van, mint például az elégedetlenség különböző formáival való manipulálás, vagy — ahol erre lehetőség van — kísérlet arra, hogy hatással legyenek az álbaldaliaskodók tudatára. Emellett az álbaldaliaskodás nálunk, jóllehet nem sorolható a szélsőbaloldaliakhoz, állandóan az ultrabalos szólamok és az öngazgatásért folyó harc realizmusa között ingadozik, a hagyományos értelmiségi tudatból nőtt ki, amely „marxista” távolságot tart a társadalmi gyakorlattól, hogy kritikai önelégültséggel valósítsa meg, állandóan a kritizálás határán mozogva.

A leírt „metodológiát” illetően tehát nyilvánvalóvá válik a jobboldaliság közvetlen jellege is.

A nacionalizmus és a szélsőbaloldal „egyesülése”

Ebben a tekintetben meggyőző a mi ultrabaloldalunk példája, amely az öngazgatás radikális kritikájából — mely arra a tézisére épül, hogy nem „eléggé” szocialista (ami mögött valójában a szocializmus etatista szemlélete áll és a világban jelentkező „új baloldal” hatása — megtartja az öngazgatás radikális kritikáját, de tézist változtatva: hogy ti. nem eléggé polgári-demokratikus, vagyis a polgári politikai rendszerek és a jobboldal történelmi pozíciói álláspontjára helyezkedik. Ezzel együtt jár a „tisztá” moralizálás merev konzervativizmusa, azaz a régi és „igaz” értékek megsemmisülése feletti patétikus felháborodás, vagyis a „társadalmi rend” olyan klasszikus tradicionalizmusa bukkan felszínre, mellyel a konzervatív teológusoknál lehet gyakrabban találkozni. Egyidejűleg nyomtalanul eltűnik minden olyan álláspont, melyről a „szocializmusra”, a „munkásosztályra” stb. lehetne asszociálni. A jobboldali pozíció tehát tiszta formában jelenik meg, ami amennyire normális, belső tendenciája az ultrabaloldal fejlődésének nálunk, annyira

érdekes is, a megjelenés pillanatának és formájának politikai elemzése szempontjából.

A nacionalizmus úgyszintén egyike azoknak a „médiумoknak”, melyek közvetítésével a klasszikus jobboldali reakció kifejezi történelmi és osztályérdekeit. A nacionalizmus ugyanis, elködösítve az osztályérdekeket és azok megvalósításának szocialista öngazgatású irányát, a nemzeti érdekek „egységét” állítja szembe velük, tekintet nélkül megvalósításuk társadalmi jellegére, valójában tehát a társadalmi szintérre a nacionalizmus leple alatt más jellegű osztályérdekeket csempész be. Ebből következik, hogy az a kritikai tézis, ami szerint a szocialista öngazgatás lehetetlenné teszi egy nemzet érdekeinek megvalósítását, alapjában véve a nemzet osztályhegemóniája megváltoztatásának kérdését veti fel, a dolgozók felcserélését valamilyen más társadalmi „erővel”, ami szocialista forradalmunk kétségbevonását jelenti.

Az említett más jellegű osztályérdek, amely minden nacionalizmus mögött jelen van, megmagyarázza a különböző, első pillantásra egymással szemben álló nacionalizmusok történelmi érdekeinek egységét is. Ugyanis a különböző nacionalizmus közötti összeütközések az ebben részvevő nemzetek más jellegű osztályérdekeinek kifejezési formái, támadásuk elsődleges és közös célpontja a szocialista öngazgatás és a dolgozók osztályérdekei. Ez igazolja azt az álláspontot, hogy például az albán nacionalizmus alapvetően az öngazgatás és az itt élő albán dolgozó tömegek érdekei ellen irányul, továbbá azt a véleményt, hogy az ellene folytatott szükségszerű harc alkotóeleme: küzdeni a nacionalizmus — például a szerb nacionalizmus — bármely formájának újjáéledése ellen.

A nacionalizmus is hajlamos a belső transzformálódásra, a formaváltoztatásra. Ilyen szempontból észrevehető az a tendencia, mely a nacionalizmus súlypontját a hagyományos művelődési keretek közül szociális térre helyezi át, ennek nacionalista radikalizálásával. Ez a tendencia is a szélesebb társadalmi háttér keresésére irányul, valamint ezzel magyarázható a nacionalizmus és az ultrabaloldal „egyesülése” nálunk.

Mind ezek alapján úgy tűnik, elegendő érv szól amellett, hogy a „jobbrafordulást a világban”, nem túlon túl árnyaltan követi a különböző „ellenzéki” frakciók jobbrtolódása nálunk is, a szocializmusellenességet és az öngazgatásellenességet illetően különösképpen. Ezen „elhajlásuk” alapját természetesen történelmi jellegük és eszmei tartalmuk képezi, tehát normális folyamatról van szó. De érdekes ezt a jelenséget az aktuális mozzanat álláspontjáról is felvázolni.

Mindenekelőtt az eszmei differenciálódás kiéleződése a világban, ami most a jobboldali erők egyesülésében és erősödésében nyilvánul meg, megköveteli és lehetővé teszi a „külső tényező álláspontjáról az ellenzék alkalmazkodását nálunk. Ha ugyanis a távlatot a külső tényezőre való támaszkodásban lehet keresni, nem pedig az autonóm hatásban, akkor az ellenzék tevékenységét nálunk döntően azoknak az erőknek az

aktuális stratégiai érdekei határozzák meg, amelyeknek érdeke fűződik ahhoz, hogy az ellenzéknek nálunk „távlatai” legyenek. Ellenkező esetben, természetesen ilyen „távlatok” nem volnának.

Egyidejűleg, a jobboldal erősödése a világban mind közelebb viszi a monopolisztikus hatalmi központokhoz azokat az erőket, amelyek érdekeire és kezdeményezésére a mi ellenzékünk támaszkodhat, ezáltal a „távlatok” is plasztikusabbaknak tűnnek. Ez a helyzet, úgy tűnik, új eszmei és más folyamatokat tesz szükségessé az ellenzék számára nálunk is.

Az ellenzéki tevékenység jellege és formái

Nagyobb gyakorisággal fordul elő a tevékenységnek az a módja, amikor közvetve tartalmazza a szervezési formákat és arra törekszik, hogy kiterjessze az „akcióban” részvevők számát, továbbá hogy ezt a „kiterjesztést” meg is „szervezze”. Innen erednek a petíciók, „zárt” tribünök stb.

Az ilyen tevékenység logikus konzekvenciája az a helyzet, amikor ennek vagy annak a beadványnak az aláíróival politikailag manipulálnak, mint az ellenzék „szélességének” bizonyítékával, a külső propagandában. A moralizálást természetesen azokra az esetekre tartalékolják, amikor az nem áll ellentétben erkölcsi szöszlőink operatív szükségleteivel.

Másrészt erősödnek a tevékenységnek azok a formái, amelyek az ellenzék különféle frakciói „egyesítésének” aspektusát hordozzák magukban. A különböző petíciók aláírásának „fázisából”, ahol aláíróként megjelennek a nacionalisták és a szélsőbaloldaliak éppúgy, mint a többiek, áttértek a közös „program” fázisába; politikai jellegét tekintve ilyen az a levél-platform is, amellyel a Javnost folyóirat kiadását kezdeményezték. Az ellenzéki „egységre” való törekvés ilyen demonstrálását, mint tudjuk, társadalmi rendszerünk megfelelő intézményei egyenesen elutasították, felismerve a dolgok akció-politikai lényegét, nem hagyták magukat félrevezetni azáltal a megváltoztatott tézis által sem, mely — a dolgot tisztán eszmei formájában nézve — a „szerencsésebb” kimenetelt az illető „platformról” való kritikai vitában látta volna.

Végül feltehető a kérdés, hogy ezek a tendenciák, melyeket feltételesen új ellenzéknek neveztünk el, megmaradhatnak-e saját határaik között vagy pedig jobboldali, belső, politikai logikájuk, valamint a „külső” tényező aspektusa objektíve felveti az „új” és a „rég” ellenzék — a klasszikus ellenforradalom — közötti határ túllépését. A kérdés egyébként nem új: az egy évtizeddel ezelőtti tapasztalatok arról tanúskodnak, hogy az „új” szélsőséges nacionalisták, szorosan együttműködve a „rég” szélsőséges fasiszta nacionalistákkal, mihamar túltették magukat ezen a határon.

Erre vezethető vissza az érezhető publicisztikai együttműködés is, például feltűnően „megfelelő időpontban” jelent meg a Javnost „platformja” a „rég” ellenzék egyik lapjában az ötödik kontinensen vagy kommunistaellenes „klasszikusunk” interjúja a „rég” ellenzék egy másik szárnyának lapja számára. Az a tény, hogy hazai ellenzéki erkölcsi szószólóink nem találták szükségesnek elhatárolni magukat ezektől, komoly feltevésenként támasztja alá a jobboldalon belüli határok viszonylagosságát.

Elméleti artikuláció és terrorista dimenzió

A hazai ellenzék felvázolt tendenciái nem ideiglenesek. Olyan folyamatokról van itt szó, amelyek amennyire elkerülhetetlenek elméletileg és eszmeileg, annyira hosszan tartóak „történelmileg”, és ilyen szempontból annál komolyabbak. Közös nevezőjük egy sajátos új jobboldal kialakulása nálunk, azaz a jobboldali pozíciók olyan formáinak megjelenése, amelyek szintetizálják magukban a nacionalizmus jobboldali hagyományait és a szélsőbaloldal radikalizmusát, kiegészítve ezt a történelmileg reakciós rudat minden létező formájával.

Az „új jobboldal” természetesen nem új jelenség: az elmúlt évek során a világban elméleti-filozófiai artikulációját is kidolgozták — erre is alkalmazták első ízben ezt a terminust —, ugyanígy a terrorista dimenziót és sok egyéb aspektusát is, a polgári konzervativizmusra támaszkodva és azt terjesztve, ami történelmileg nézve a gazdasági és társadalmi válság tipikus következménye.

A mi új jobboldalunkra gyakorolt külső hatást azonban nem a világ új jobboldali erőiben kell keresnünk, legkevésbé azon interpretációban, amely elméleti irányzatként és értelmiségi folklórként értelmezi, hanem — mint ezt megkíséreltük bemutatni — a jobboldali tendenciák általános erősödésének sokkal komolyabb jelenségében. Ezért az új jobboldal nálunk nem egy konzervatív elméleti irányzat, amely elméletileg fejlődve bizonyos politikai artikulációra is törekszik, hanem ellenkezőleg: jobboldali eszmei irányzat a szocialista öngazgatással szemben, amely most kezdi hallatni szavát — vagy közvetlen politikai formában, vagy olyan elméleti formában, amely az „elmélet” hatáskörében fejt ki eszmei irányultságát.

Ez pedig nem a jobboldali áramlatok nálunk megjelenő külön része, hanem kísérlet arra, hogy egy koncepció körül egybegyűjtse az összes öngazgatásellenes irányzatokat, tehát hogy sajátos platformot építsenek ki, ami lehetővé tenné és kifejezné ezt a „gyülekezést”. Mint látuk, a társadalmi jelleg és az ellenzéki frakciók eredetének logikájából következik, hogy ezek a „gyülekezési pontok” csakhamar mindannak a radikális elvetésévé válnak, ami a szocialista öngazgatásból ered, az ún. minden létező bírálása által, a „liberalizálás” igénye folytán utat

nyitna a polgári társadalom politikai pluralizmusának. Az „intellektuális szabadság” követelése nemcsak az említett „utat nyitás” álcázása, hanem kapcsolatkeresési kísérlet is a mi kispolgárságunkkal (nemcsak az értelmiség körében), tehát a saját szociális támasz felkutatási formája.

A programpontok árnyalása a kispolgári tudatnak megfelelően

Természetes, hogy az új jobboldal kizárólag a kispolgárságban tud visszhangot kelteni, innen ered, hogy a „gyülekezés” programpontjait a kispolgári tudatnak megfelelően árnyalja. Így a kritikai radikalizmus, a szociális témákkal való szélsőbalos manipulációk most „rezsimmelenes” jellegűvé redukálódnak, az önigazgatás bírálatában azt a tételt, hogy nem eléggé szocialista, felváltja az, hogy utópisztikus, tehát megvalósíthatatlan stb.

Ezzel egyidejűleg megmarad az a szélsőbalos álláspont, hogy a Kommunisták Szövetsége sztálinista párt, a „változások javaslata” azonban módosul: többé nem a dolgozók spontán mozgalma, és az erre épülő demokráciáé, hanem az irányítók képzett „elitje”, amelynek érzéke van a demokráciához, tehát többé nem a polgári demokrácia liberális formája, hanem polgári demokrácia ugyan, de technokratikus irányzattal.

A kispolgárságra való támaszkodás nem jelent kizárólagosságot, az új jobboldal tehát alkalomszerűen megkísérli a radikalizmus artikulálását, bárhol jelentkezzen is az.

Úgy tűnik, hogy ezzel világos a válasz arra is, hogy a Kommunisták Szövetsége eszmei harcában és a „szélsőbaloldal” bírálásában nem hanyagolja-e el a jobboldali konzervativizmus és a kispolgári tudat bírálását. A „szélsőbaloldal” bírálása ma szerves része a jobboldali polgári konzervativizmus bírálásának és ilyen értelemben ki kell terjeszteni a konzervatív kispolgári tudatnak azokra a formáira is, amelyek „csöndben” kísérlik meg a „legalizálódást”. Az ilyen természetű kritika kiterjesztése a Kommunisták Szövetsége részéről nem az eszmei harc valamiféle „tisztaságának” absztrakt igényéből fakad, ami már a szektaritás határán mozogna, hanem a reális helyzetből, melyben az említett konzervatív tudat „természetes tartaléka” és lehető „támasza” azoknak a tendenciáknak, amelyeket új jobboldalnak neveztünk, tehát ennek felszámolása egyúttal csírájában fojtaná el az új jobboldal további reprodukálását.

A „világos elmével” kapcsolatos tévhitek

Tekintettel arra, hogy az ellenzéknek nálunk nincs reális lehetősége a történelmi kezdeményezésre, így csak a szocialista erők tevékenységében megmutatkozó következtetlenségek, hiányosságok nyújtanak neki „felvonulási” teret.

Ebből azonban nem következik az, hogy az ellenzék létrejöttének gyökerét kizárólag a mi akcióinkban megmutatkozó hibákban kell keresni, vagyis ha ezek a hibák nem volnának, nem volna sem ellenzék, sem szocializmusellenes, sem öngazgatásellenes tendencia. Azért nem következik ez így, mert az ellenzéknek osztály- és történelmi gyökerei vannak, ami más társadalmi érdekeket fejez ki, tehát a szocialista öngazgatásért vívott osztályharc álláspontjáról kell elemeznünk, nem pedig a „tisztá” ideológia álláspontjáról, mert ezáltal könnyen tévedésbe eshetünk. Ilyen tévedés az a nézet is, amely az eszmei áramlatokat történelmi és osztályalapjaiktól függetlenül vizsgálja, pozitív képet alkot róluk, és az ellenzékot „világos elmének” tekinti, azon hibáink termékeinek, melyeket a „tisztá” eszmei munka terén vétettünk.

A probléma természetesen nem akadémiai jellegű, mert az ilyen téves nézőpontból csak téves következtetés születhet az ellenzékkel szembeni harc irányát illetően, ezek reprodukálása az ideológiára mint olyanra, az egész probléma skolasztikus szemléletét implikálja. Ez az „ideologizmus” a látszólag ellentétes tendenciák gyújtópontja is: egyrészt ideológiai „rendcsinálás” a társadalomban, a szocialista öngazgatású demokrácia bürokratikus megrövidítésével, amire hatásos nyitány az „esetek” dramatizált eltűlése, másrészt a „demokrácia védelme”, azé, amelyet liberalista módon lehet csak értelmezni, mint társadalmilag semleges kategóriát, melyet éppen ezért zavar a Kommunisták Szövetsége eszmei harca. Ez azoknak az eszmei tendenciáknak a lebecsülésében talál támpontot, melyek szembefordulnak a szocialista öngazgatással.

Mitől függ a szocializmus politikai ereje?

A szocializmus- és öngazgatásellenes „erők” elleni küzdelem alapja a társadalmi gyakorlat, a szocialista öngazgatásért vívott harc, harc a gyakorlat azon aspektusai ellen, amelyek öngazgatásellenes tudatot hoznak létre, miáltal az ellenzéki ideológiák támpontjaivá válnak. Erre az alapra kell épülnie a szocialista öngazgatásért folyó nyílt eszmei harcnak is, amelynek szerves része az ellenzékkel szembeni eszmei harc is. Kardelj szavai, melyeket a Szerb KSZ III. kongresszusán, 1954-ben mondott, „A szocializmus politikai ereje nemcsak, sőt nem elsősorban attól függ, hogy küzdünk a szocializmus ellenségeivel, hanem elsősorban alkotókészségünkötől, attól, hogy a szocializmus újat tud alkotni és e köré tömöríti a széles néptömegeket”, ma is az eszmei harc értékelésének alapelve.

Arról van szó, hogy az eszmei harcnak a szocialista öngazgatás elleniségeivel folytatott harcra való leszűkítése nem adhat megfelelő eredményeket, leszűkíti az eszmei munka „frontját” is, a társadalmi tudat sok területét „fedetlenül”, eszmei aktivitás nélkül hagyja, és ezáltal — bármennyire paradoxonként hangozzék is — olyan tudat reprodukálását

teszi lehetővé, amelyre az ellenzék támaszkodni tud. Ugyanakkor ez a Kommunisták Szövetségét olyan történelmi helyzetbe hozná, amely nem volna eléggé offenzív, tevékenységét pedig a rákényszerített, periférikus témákra irányítaná.

Az ellenzék objektív marginalitásának tényezői

A Kommunisták Szövetsége eszmei munkáját éppen ezért mindenképp saját pozitív programjára kell alapoznia, és ezen az alapon folyamatos történelmi offenzíva keretében erősíteni az alkotókészséget irányvétele megvalósítása érdekében, és erről az álláspontonról vezetni a döntő eszmei harcot azok ellen, akik szembefordulnak szocialista forradalmunkkal.

Más részről, az eszmei aktivitást az ingadozó társadalmi tudatformákra kell irányítani, a tudatnak azokra a „zónáira”, melyekben a kispolgári konzervativizmus megkísérli a „lojálissá válást”, mindannak a kemény bírálása által, ami a szocialista öngazgatású tudat fejlődését megzavarja, „futóhomokként” elborítással, elködösítéssel fenyegeti. Az a tény, hogy az ilyen típusú konzervativizmus és a polgárosodó társadalmi tudat hordozói gyakran pártkönyvecskével is rendelkeznek, egyfelől több ok az ilyen irányú eszmei bírálatra.

A szocialista öngazgatásért vívott további küzdelem tehát gyakorlatilag a Kommunista Szövetség vezető szerepének első és alapvető feltétele, és ilyen kontextusban az ellenzékkel szemben vívott harcnak is alapja. A Kommunista Szövetség történelmi kezdeményezése ilyen tekintetben döntő tényezője annak, hogy az ellenzék társadalmunkban objektíve marginalissá válik, mivel valójában nem képes arra, hogy egy alternatív program által bármit is visszaszerezzen ebből a kezdeményezésből. Éppen ezért az ellenzék fokozott tevékenysége esetén a megfelelő válasz a szocialista öngazgatás gyakorlatának erősítése, határozottság az ellenzék újjáéledésének megakadályozásában. Minden olyan tézis, mely háttérbe szorítja a szocialista öngazgatásért vívott harcot és az ellenzékkel való küzdelemre helyezi a liangszúlyt, a Kommunisták Szövetségének társadalmunkban betöltött vezető szerepét csorbítaná.

Ugyanígy a szocialista öngazgatású demokrácia továbbfejlődése feltételezi az ellenzék hatásának leküzdését is. Természetes, hogy a szocialista öngazgatású demokrácia keretében nincs, és nem is lehet helye ellenzéki tevékenységnek, mint ahogy a demokráciát az ellenforradalommal szemben is minden rendelkezésre álló eszközzel védeni fogjuk.

Ezért az ellenzékkel szembeni harcnak közvetve az is része, hogy küzdünk az ellen a primitív bürokrácia ellen, melynek az ellenzéki tevékenység jó alkalom arra, hogy megkísérelje „felfüggeszteni” a szocialista öngazgatású demokráciát vagy hogy dogmatikusan ellenálljon az öngazgatási kritikai tudatnak, egész addig a magatartásig, amely min-

den bírálatot ellenzékieskedésnek bélyegez, a „bonyolult politikai helyzetre” való hivatkozással.

Szemmel látható, hogy e témák keretében kellő érvek találhatók arra nézve, hogy a szocialista öngazgatás gyakorlata és az erősödő eszmei harc új lépések megtételét teszi szükségessé.

Fordította *Szöllősy Vágó László*